

13. *Christaller W.* Central places in Southern Germany (American edition, Englewood Cliffs) / Walter Christaller. – New York, 1966. – 452 p.

14. *Sonko S.* Development of Baltic-Mediterranean geopolitical strategy as continuation of Stepan Rudnytskiy ideas / S. Sonko, Iu. Kyselov // Часопис соціально-економічної географії. – 2017. - №1(22). – С. 22–25.

УДК 911.3:30/33(477.8)

ДОСЛІДЖЕННЯ МОНОСИСТЕМ ЯК МОДЕРНИЙ НАПРЯМОК СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Наталія Смочко¹, Любов Шевчук²

¹*Мукачівський державний університет, м. Мукачево*

²*ПВНЗ «Львівський університет бізнесу і права», м. Львів*

Метою публікації є висвітлення особливостей дослідження суспільно-географічних моносистем різного ієрархічного рівня як модерного напрямку суспільної географії. Доведено, що застосувавши метод генералізації та виокремивши головний в конкретному аспекті дослідження атрибут суспільно-географічної системи її можна розглядати як моносистему у відповідному їй специфічному суспільно-географічному просторі. Такий підхід до вивчення суспільно-географічних систем дозволить виявити їх множинний вплив на формування суспільно-географічного «рельєфу», визначити контрастність показників у такому «рельєфі» від мінімальних до максимальних та моделювати траєкторії розвитку суспільно-географічних моносистем з метою пошуку оптимальних, з огляду на потреби людини, груп людей та суспільства, форм суспільно-географічного «рельєфу». Сформовано принципи і завдання подальшого розвитку досліджень суспільно-географічних моносистем різного ієрархічного рівня як модерного напрямку суспільної географії.

Ключові слова: суспільна географія, модерний напрямок, суспільно-географічна система, моносистема, метод генералізації, суспільно-географічний «рельєф», монорозвиток.

RESEARCH OF MONOSYSTEMS AS A MODERN DIRECTION OF SOCIAL GEOGRAPHY

Nataliia Smochko¹, Lyubov Shevchuk²

¹*Mukachevo State University, Mukachevo*

²*Lviv University of Business and Law, Lviv*

Summary. The purpose of the publication is to highlight the features of the study of social and geographical monosystems of different hierarchical levels as a modern direction of social geography. It has been proved that, applying the method of generalization, and distinguishing the main in a particular aspect of the study attribute of the socio-geographical system, it can be considered as a monosystem in its corresponding specific socio-geographical space. This approach to the study of socio-geographical systems will reveal their multiple influence on the formation of socio-geographical «relief», identify differences in such «relief» from minimum to maximum and model the trajectory of socio-geographical monosystems to find optimal, given human needs, groups of people and society, forms of social and geographical «relief». The principles and tasks of further research development of social and geographical monosystems of different hierarchical level as a modern direction of social and geographical science have been formed.

Key words: social geography, modern direction, social-geographical system, monosystem, method of generalization, social-geographical «relief», monodevelopment.

Вступ. Дослідження суспільно-географічних систем як моносистем є надзвичайно актуальним на сучасному етапі розвитку суспільно-географічної науки, оскільки інформаційно-накопичувальний етап до їх вивчення підходить до завершення. Отримані бази даних на цьому етапі, наукові результати, висвітлені в працях вчених дозволяють ставити питання про формування нового модерного напрямку суспільно-географічної науки, суть якого полягає у формуванні сучасних наукових поглядів на монорозвиток, моносистему та на їх роль

у формуванні суспільно-географічного «рельєфу» з огляду на новітні потреби людини, груп людей і суспільства, що викристалізуються в надрах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Метою цієї публікації є окреслення модерного напрямку суспільно-географічної науки, суть якого полягає у формуванні наукових підходів до висвітлення особливостей дослідження суспільно-географічних моносистем різного ієрархічного рівня.

Зазначимо, що вивчення моносистем як спонтанний неусвідомлений процес зародилося в давні часи. Воно було своєрідною відповіддю на прагнення того чи іншого етносу функціонувати чи жити в реальному світі та не дати нескінченій відносності паралізувати себе, знайти свій центр світу, розпочавши в такий спосіб упорядкування життєдіяльності населення в просторі [15]. При цьому, центром світу соціальної спільноти був храм – святе місце, центром світу сім'я – будинок, в якому жила сім'я. Території, які були навколо них, інтуїтивно включалися в територіальну систему людського буття. Як зазначає Шевчук Л. Т. в праці «Сакральна географія» (1998), яким би не були розміри простору (країна, місто чи село, дім), людина прагне існувати в організованому Світі, Космосі. А організований Світ можливий лише за наявності Центру [15]. Саме символізм центру, центризм виступав і виступає системоформуючим центром територіальних систем, які здавна, як уже зазначалося вище, виокремлювалися спонтанно та інтуїтивно в процесі життєдіяльності населення. Центр організував простір, дозволяв оцінити і розкрити феноменальність останнього, виступаючи точкою відліку у аморфній територіальній протяжності простору. Ще одним феноменальним детермінантом формування і розвитку тих чи інших територіальних систем виступав час, який, розриваючи простір «творив світ».

Осягнення суті територіальних (просторових) систем було тривалий період спонтанно-інтуїтивним у всіх сферах життєдіяльності людини, а саме у сфері наукового пізнання, суспільної практики, та суспільної теорії, а також у сфері проблем самої людини як біологічної істоти, соціальної особи, суспільної особистості. Такий стан справ обумовив те, що впродовж багатьох століть природні і соціальні територіальні (просторові) системи існували як феноменальне явище, а науки про такі системи та про особливості їх співфункціонування не було.

Перелом ситуації у сфері наукового пізнання територіальних (просторових) систем стався у 1968 р., коли австрійський біолог-теоретик Людвіг фон Берталанфі (1901-1972) вперше вербально окреслив загальну теорію систем як узагальнену системну концепцію в рамках сучасної науки і опублікував її у праці «Загальна теорія систем», обґрунтувавши аналогічність та ізоморфічність будь-яких систем. Саме використання гносеологічних принципів аналогії та ізоморфізму як базових під час дослідження будь-яких систем, у тому числі територіальних (просторових), дали можливість зробити прорив у їх науковому пізнанні [2]. Ці принципи, як і підходи до вивчення територіальних систем по різному використовувалися в тих чи інших наукових школах, в рамках яких викристалізувалися думки, ідеї, творчі дискусії та критика. Так, значим науковим доробком в процесі вивчення територіальних систем відзначилися представники Львівської наукової школи: О. І. Шаблій [12, 13, 14], І. І. Ровенчак [6], І. І. Гудзеляк [4], М. Р. Влах [3], О. І. Вісьтак [13] та ін.

В результаті здійснених досліджень викристалізувалося кілька напрямків вивчення територіальних систем, зокрема, філософський, історичний, галузевий, функціональний, структурний, інформаційний, біхевіористський, генетичний та ін. Але, практично кожен з цих напрямків концентрувався на поліаспектних, зокрема поліструктурних підходах до вивчення і розвитку таких систем, що передбачало апріорний погляд на територіальну систему як на полісистему.

Здійснені нами дослідження територіальних систем різного ієрархічного рівня в Карпатському регіоні дозволяє стверджувати, що будь-яку територіальну систему будь-якого ієрархічного рівня можна розглядати як моносистему у відповідному їй спеціальному (суспільному) просторі, умовно спростивши її за допомогою використання методу генералізації з метою виокремлення найважливіших підсистем чи елементів, які дають підстави констатувати моносистемність досліджуваного об'єкту. Це давало можливість отримати нове знання про систему, а також про траєкторію динаміки її найважливіших атрибутів, що

дозволяло вже на вербальному рівні розкрити її сутність, оцінити атрибутивність як вираз моносистемності [7, 8, 9, 10, 11].

Отримані в процесі здійснення досліджень результати та їх узагальнення дозволили стверджувати, що нами сформовано модерний науковий напрямок дослідження територіальних моносистем, який концентрується на вивченні таких питань, як монорозвиток, моносистема з огляду на потреби практики визначити їх роль у формуванні суспільно-географічного «рельєфу» для забезпечення новітніх потреб людини, груп людей і суспільства, що викристалізуються в умовах інформаційного суспільства. Цей науковий напрямок представляє собою сферу наукових суспільно-географічних досліджень окремих вчених, чи представників наукової школи, спрямованих на вирішення завдань монорозвитку територіальних систем як моносистем у суспільно-географічній галузі наукових знань. Структурними одиницями зазначеного напрямку є низка проблем і питань, пов'язаних в тій чи іншій мірі з монорозвитком загалом і з функціонуванням та розвитком територіальних моносистем зокрема [8, 10, 11].

Твердження про те, що нами сформовано модерний науковий напрямок дослідження територіальних моносистем, обґрунтоване використанням геопросторової парадигми, низки філософських і суспільно-географічних законів, конкретних аксіоматичних доктрин та концептуальних засад, методу генералізації як основного при вивченні конкретного об'єкта досліджень – територіальної моносистеми. Цілком логічно, що цей напрямок базується на використанні понятійно-термінологічного апарату суспільної географії, з одного боку, та застосуванні низки понятійно-термінологічних систем, які необхідні для опису моносистем і моно розвитку [7]. Зазначений понятійно-термінологічний апарат вирізняється такими специфічними особливостями:

- використанням значної кількості філософських і загальнонаукових термінів і понять, що детермінується необхідністю філософського тлумачення змісту ієрархічності та системності світу, в якому ми перебуваємо, функціонуємо, діємо;

- використанням понятійно-термінологічної системи «Географія» для розкриття «географічності» моносистем, тобто для висвітлення результатів вивчення моносистем як конкретних об'єктів суспільної географії;

- використанням понятійно-термінологічних систем «Моносистема», «Монорозвиток», «Географічні відношення» та інших, які дозволяють розкрити феноменальність, з огляду на формування суспільно-географічного «рельєфу», конкретних моносистемних об'єктів, вивчення яких можливе при застосуванні методу генералізації, геопросторової парадигми та геометоду як визначальних;

- відносною молодістю цього напрямку, котра визначається тим, що в наш час найважливіші для напрямку понятійно-термінологічні системи «Моносистема», «Монорозвиток», «Географічні відношення» та інші, перебувають в стадії становлення, яка дещо розтягнулася в часі через трансформацію формування української наукової суспільно-географічної термінології загалом;

- особливим значенням з огляду на системну ієрархічність використання понятійно-термінологічної підсистеми «Географічні відношення», до складу якої входять відношення між геоторією і такими явищами, як розміщення, щільність, критична щільність, гранично допустима щільність, ємність території, потенціал території; відношення між таксонами (кратність, покритість, концентрація, ієрархія); територіально-структурні геопросторові процеси (диференціювання, нівелювання, концентрування, деконцентрування, дифузія, поляризація та ін); відношення між географічними об'єктами (дія, зв'язки, процес) [7, 8, 11].

Звичайно, модерний науковий напрямок дослідження територіальних моносистем, базуючись на загальнофілософських теоріях і теоріях суспільно-географічних, повинен базуватися на власній теорії розвитку моносистем. Така теорія розвитку моносистем викристалізується в наш час. Принаймні нами окреслені її основні положення. Вважаємо, що ця теорія і принципи її побудови повинні формулюватися при врахуванні:

По-перше, вона базується на суспільно-географічній методології, тобто на вчені, про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання, які є основоположними в суспільно-географічній науці. Зазначимо, що згідно з визначенням Е. Б. Алаєва (1983), методологія – це «сукупність найістотніших елементів теорії, конструктивних для самої науки;

методологія на відміну від теорії не приносить нового знання; на відміну від концепції не служить основою для практики; але вона розвиває в науці елементи, без яких неможливий розвиток самої науки. Образно кажучи, методологія – це концепція розвитку теорії, а концепція – методологія переходу від теорії до практики» [1].

По-друге, в її основу покладено геометод як визначальний метод наукового суспільно-географічного пізнання світу. За Б. М. Кедровим, геометод є особливим методом пізнання, оскільки саме застосування цього методу дозволяє розкрити зв'язки речей, явищ у просторі, виявити особливості їх співіснування та взаємний зв'язок між собою, тобто встановити внутрішню структуру, чи будову складних об'єктів, утворених з більш простих, пов'язаних між собою, а отже, співіснуючих частин, що засвідчує, по суті, про застосування геопросторової парадигми [5].

По-третє, вона враховує теоретичне підґрунтя, сформоване при здійсненні суспільно-географічних досліджень. Питаннями теоретичних підходів до визначення територіальних систем в географічному просторі на різних етапах розвитку суспільної географії займалось багато відомих українських вчених географів, зокрема М. М. Баранський, І. М. Дудник, С. П. Запотоцький, О. В. Заставецька, С. І. Ішук, О. О. Любіцева, Л. М. Немець, Я. Б. Олійник, М. М. Паламарчук, В. М. Петлін, О. Г. Топчієв, О. І. Шаблій, Л. Т. Шевчук та інші.

Суть теорії розвитку суспільно-географічних моносистем полягає в тому, що виявлення, окреслення й оцінка в найзагальніших рисах атрибутів, головних ознак чи найзагальніших тенденцій розвитку будь-яких суспільно-географічних територіальних систем конкретизується і полегшується при зведенні їх до моносистем, що функціонують у спеціалізованому відповідному їм просторі на певному ієрархічному рівні; використання методу генералізації при цьому уможливує виділення та вивчення монопроцесів розвитку, які відбуваються в системах, що дозволяє сформулювати генералізовану наукову уяву про об'єкт дослідження і його ймовірну поведінку в перспективі; головним завданням розвитку суспільно-географічних моносистем є формування такого суспільно-географічного «рельєфу», який буде органічно гармоніювати з природним рельєфом та творитиме в кінцевому рахунку інтегральний природно-суспільно-географічний рельєф з параметрами, які забезпечуватимуть гармонійний розвиток кожної людини і суспільства загалом.

Для окреслення особливостей територіальної моносистеми важлива параметризація процесів монорозвитку як зміни станів окремих атрибутів, наприклад такого атрибуту як територія. Мірило атрибуту території чи окремих його елементів можна розглядати як критерій монорозвитку. При цьому, дослідження моносистем, повинно бути спрямовано на вивчення їх розвитку до переходу через біфуркаційні точки і визначення умов подальшого збереження моносистемності основної моносистеми та відбрунькування від неї моносистем з іншими функціями. Для реалізації цих задач важливо використати традиційні підходи, такі як історико-географічний (ретроспективний) та територіальний (геопросторовий), але при цьому їх доцільно модифікувати. Важливо використовувати й інноваційні підходи: кластерний (формування так званих мережевих структур), біхевіористський (пояснення територіальної ідентичності моносистеми), партисипативний (стратегічне планування територіального розвитку моносистеми). Тільки при поєднанні найрізноманітніших підходів можна буде отримати синергетичний ефект та сформулювати синергетичний підхід, який дозволить передбачити додаткові вигоди при дослідженні моносистем і процесів їх функціонування.

Нема сумнівів у тому, що ця теорія отримає в найближчій перспективі подальший розвиток, оскільки суспільно-географічні територіальні моносистеми як конкретні суспільно-географічні об'єкти мають вивчатися в умовах використання нової парадигми суспільно-географічної науки, котра повинна містити новітні знання різних наук, у тому числі й тих, які вивчають людину, суспільство. Безумовно, має отримати подальший розвиток і понятійно-термінологічний апарат, пов'язаний з суспільно-географічними моносистемами.

Висновки. Результати наших досліджень, які висвітлені в цій публікації дозволяють стверджувати, що наукове вивчення суспільно-географічних моносистем різного ієрархічного рівня викристалізовується в наш час у модерний напрямок суспільно-географічної науки. Використання наукових результатів, отриманих вченими при здійсненні суспільно-географічних досліджень в межах цього напрямку, дозволить моделювати суспільно-геогра-

фічний рельєф, який буде органічно гармоніювати з природним рельєфом та розробляти завдання щодо формування інтегрального природно-суспільно-географічного «рельєфу» з параметрами, які забезпечуватимуть гармонійний розвиток кожної людини і суспільства загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алаев Э. Б.* Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – Москва : Мысль, 1983. – 350 с.
2. *Берталанфи Л.* Общая теория систем: критический обзор / Л. Берталанфи // Исследования по общей теории систем. Сборник переводов; под ред. В. Н. Садовского и Э. Г. Юдина. – Москва : Прогресс, 1969. – С. 23–82.
3. *Влах М.* Теорія і методологія географічної науки: навч. посібник / М. Влах, Л. Котик. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – 344 с.
4. *Гудзеляк І. І.* Географія населення: навч. посібник / І. І. Гудзеляк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 126 с.
5. *Кедров Б. М.* О методе как особом способе познания / Б. М. Кедров // География в системе наук. – Ленинград, 1987. – С. 7–10.
6. *Ровенчак І. І.* Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження: монографія / І. І. Ровенчак – Львів : ЛНУ, 2008. – 240 с.
7. *Смочко Н. М.* Історичні етапи формування категорій «розвиток» та «монорозвиток» у поняттєво-термінологічному апараті суспільної географії / Н. М. Смочко // Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. – Тернопіль, 2020. – №2 (49). – С. 84–93
8. *Смочко Н. М.* Монорозвиток територіальних систем у теорії сучасної суспільної географії / Н. М. Смочко // Географія та туризм: науковий журнал – Київ : Альфа-ПІК, 2019. – Вип. 54. – С. 50–59.
9. *Смочко Н. М.* Методологічні основи вивчення територіальних систем монорозвитку: закони та закономірності / Н. М. Смочко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2019. – Вип. 31, №3–4. – С. 108–118.
10. *Смочко Н. М.* Методологічні підходи до обґрунтування категорії «монорозвиток» в суспільній географії / Н. М. Смочко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». – Херсон, 2019. – Вип. 11. – С. 61–67.
11. *Смочко Н. М.* Теоретичні основи дослідження категорії «монорозвиток» в структурі поняттєво-термінологічної системи територіальна організація суспільства / Н. М. Смочко // Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки. Серія «Географічні науки». – Луцьк : Вежа, 2020. – № 1 (405). – С. 14–21.
12. *Шаблій О.* Основи загальної суспільної географії / О. Шаблій. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.
13. *Шаблій О. І.* Основи суспільної географії : навчально-методичний посібник з самостійної роботи студентів / О. І. Шаблій, О. І. Вісьтак. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 38 с.
14. *Шаблій О.* Суспільна географія: у 2-х кн. / О. Шаблій. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – Кн. 1. – 814 с.
15. *Шевчук Л. Т.* Сакральна географія: навч. посібник / Л. Т. Шевчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 1999. – 160 с.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>